

Marianne Rostgaard & Ivan Lind Christensen

Marianne Rostgaard, lektor, ph.d. er ansat på Aalborg Universitet, Institut for Politik og Samfund, og tilknyttet Historiestudiet. Marianne Rostgaard har skrevet om den kolde krigs kulturhistorie, om kulturdiplomati, propaganda og kampagner, og om fænomenet amerikanisering. Hun var sammen med afdelingsleder Morten Pedersen, Nordjyllands Historiske Museum, forskningsleder på forsknings- og formidlingsprojektet "Hvis krigen kommer" (støttet af Velux-fondens museumssatsning 2017-2021). Hun har skrevet en række artikler i forlængelse af projektet.

Ivan Lind Christensen, lektor, ph.d., er ansat på Aalborg Universitet, Institut for Politik og Samfund, og tilknyttet Historiestudiet. Ivan Lind Christensen har skrevet om videnskabshistorie og vidensdiffusion i både en dansk og international kontekst. Han har udgivet diverse artikler om dansk atomkultur under forskningsprojektet "Hvis krigen kommer" (støttet af Velux-fondens museumssatsning), både som eneforfatter og sammen med Marianne Rostgaard.

Keywords: Kold krig, Velfærdsstat, Atombombe, Atomkultur, Stat-individ relation, 20. århundrede

---

MODERNITET, VELFÆRDSSTAT OG DEN POTENTIELLE ATOMKRIG EFTER 1945

Vi ønsker med denne artikel at bidrage til en diskussion om, hvordan relationen mellem stat og borger potentielt forandredes i perioden efter 1945 set i lyset af truslen om en atomkrig. I både den internationale og den danske litteratur om frygten for en atomkrig bliver der peget på, hvordan civilforsvarslige foranstaltninger var med til at konstruere den ideelle atomalderborger som en borger, der i givet fald skulle og ville agere rationelt. Artiklen bidrager til en diskussion af, hvad det var for en ideel borger, der konstrueredes i en dansk kontekst, og hvilken betydning de mulige, overordnede kontekstualiseringer kan have for tolkningen heraf. Ved at relatere atomfrygt og civilforsvar til henholdsvis den velfærdsstatslige udvikling og til ændringer i

moderniteten forfølger vi spørgsmålet om, hvilke forestillinger om samfundsmæssig rationalitet og orden, som den ideelle borger skulle indgå i.

Introduktion

Atomalderen og truslen om en atomkrig øvede efter 1945 indflydelse på en række samfundsområder lige fra militær planlægning og etablering af et civilt beredskab til kultur og arkitektur. På trods heraf har atomalderens og atomkrigstruslens virkningshistorie indtil de seneste år ikke indtaget nogen central rolle i dansk historieskrivning om samfundsudviklingen efter 1945.

Erkendelsen af, at den fremtidige atomkrig ville blive en total krig med potentielt katastrofale konsekvenser for civilbefolkningen, voksede til en vis grad ud af Anden Verdenskrigs bombardementer af civile mål og de to atombomber kastet over Hiroshima og Nagasaki i august 1945. Alligevel skal vi op i midten af 1950'erne, før bekymringen for civilbefolkningens skæbne for alvor kom på dagsordenen.¹ Samtidig steg 'frygten for frygten', dvs. bekymringerne blandt politikere og myndigheder for konsekvenserne af en stigende frygt i civilbefolkningen for den mulige atomkrig. Sovjetunionen havde fra midten af 1950'erne principielt mulighed for at bruge brintbomber mod USA, og amerikanerne måtte forberede sig på et eventuelt fjendtligt angreb mod eget territorium med atomvåben. Samtidig og delvist af samme grund satte NATO gang i planlægningen af et såkaldt psykologisk beredskab. Civilbefolkningen i NATO's medlemslande skulle overbevises om, at man kunne overleve en atomkrig. I modsat fald var man bekymret for fremvæksten af defaitisme og pacifisme og i tilfælde af angreb for panik og kaos, som ville øge antallet af civile ofre og måske endda hindre eller sinke en forsvars- eller krigsindsats.² Man skulle med andre ord have skabt og formidlet billedet af den ideelle (og den ikke-ideelle) atomalderborger.

Et af de centrale steder, hvor billedet af den ideelle borger fra officiel side blev formidlet til den bredere befolkning, var gennem statslige informationskampagner. Her italesættes ansvarsfordelingen mellem borger og stat, samtidig med at den ideelle borger konstrueres. En række af især de første forskningsbidrag om de forskellige kampagner greb fat i den samtidige debat om, hvorvidt de officielle anvisninger på at overleve et atomangreb virkede i praksis, eller der var tale om forsøg på at berolige civilbefolkningen ved at stikke dem blå i øjnene. På linje med samtidige kritikere søgte historikere at afsløre eller kritisk diskutere, om anvisningerne virkede.³ Det er ikke denne diskussion om, hvorvidt kampagnerne var propaganda (forstået som bevidst vildledning eller løgn), og om de påtænkte tiltag ville have virket eller ej, der interes-

---

1 Rostgaard og Christensen 2020: Sylvest 2018.

2 Bjørnson 2020.

3 Bærholm og Lorenzen 2004.

serer os, men konstruktionen af den ideelle borger og spørgsmålet om relationen mellem en bestemt type af social orden og borgerne set i lyset af atomkrigen som en total krig, hvor skellet mellem civilbefolkning og militære mål ville forsvinde. Vi vil i artiklen diskutere relationen mellem en social orden og borgerne i samfundet ved først at se på, hvordan den ideelle borger blev italesat i forskellige nationale kampagner. Herefter trækker vi en række karakteristika ved den danske husstandsdelte informationspjece ”*Hvis krigen kommer*” (1962) frem og sammenholder den med dens svenske pendant. Der er en række for os at se interessante forskelle, som tydeliggør en række særtræk ved den måde, danske myndigheder henvendte sig til borgerne på. Herefter diskuterer vi hhv. velfærdsstat og modernitet som relevante, forklarende kontekstualiseringer af relationen mellem borger og stat i krydsfeltet mellem kold krig, atomtrussel, velfærdsstat og modernitet. Folkepecens appel til borgerne om at forberede sig på rette måde og i rette tid kan ses som udtryk for en særlig velfærdsstatslig ideologi, som Björnsson m. fl. har gjort,⁴ men vi vil argumentere for, at den ligeledes kan ses som udtryk for en bestemt form for modernistisk ordensrationalitet, der samtidig ligger bag dele af velfærdsstatens rationalitet.

Det kan muligvis lyde som en strid om kejserens skæg, men som Klaus Petersen pegede på for efterhånden en del år siden, og som Farbøl også for nyligt har påpeget, så har velfærdsstaten og Den kolde Krig været to hovedtemaer i dansk samtidshistorisk forskning, uden at der er forsket ret meget i sammenhængen mellem disse to hovedtemaer.⁵ Klaus Petersen peger som en af årsagerne hertil på, at både velfærdsstatsforskningen og koldkrigsforskningen har haft en tendens til at anlægge et strukturelt fra-oven perspektiv, og at vi, hvis vi vil undersøge sammenhængen mellem disse to hovedtemaer, må ned på et mere konkret niveau og bl.a. inddrage aktørperspektiver og kulturhistoriske forklaringer. Vi vender tilbage til de mulige sammenhænge mellem velfærdsstat og kold krig efter at have set nærmere på de forskellige, nationale informationskampagner med fokus på konstruktionen af atomalderens ideelle samfundsborger.

Informationskampagner og stat-borger relationer

De bedst undersøgte kampagner rettet mod civilbefolkningen er de amerikanske kampagner fra 1950'erne og de tidlige 1960'ere, hvor både Guy Oakes (1994), *The Imaginary War – Civil Defense and American Cold War Culture*, og Kenneth D. Rose (2001), *One Nation Underground – The Fall-Out Shelter in American Culture*, diskuterer stat-borger relationen. Herudover har den engelske historiker Matthew Grant i en række bøger og artikler skrevet om forskellige aspekter af civilforsvarets historie i Storbri-

---

4 Björnsson, Farbøl og Sylvest 2020.

5 Petersen 2011, opslag 'Velfærdsstaten' i leksikon Den kolde Krig og Danmark; Farbøl 2020.

tannien, bl. a. britisk civilforsvarspolitik og britiske kampagner for at rekruttere medlemmer til civilforsvaret. Både Oakes, Rose og Grant understreger i deres analyser, hvordan der blev appelleret til patriotismen. Patriotismen antog forskellige former i USA og i Storbritannien, men i begge lande var civilforsvaret og opfordringen til borgerne om at engagere sig i egen overlevelse knyttet sammen med budskabet om, at et civilforsvar nyttede og i en atomkrig kunne betyde forskellen på liv og død for civilbefolkningen.

Civilforsvaret i Storbritannien bestod af frivillige, og rekrutteringskampagnerne trak især i 1950'erne og 1960'erne på erfaringer fra blitzen over London (i 1940-41) og civilforsvarets betydning for at redde menneskeliv. Rekrutteringskampagner appellerede gennem henvisninger til blitzen og britisk heroisme under Anden Verdenskrig direkte til britisk patriotisme både i tekst og billeder.⁶ Matthew Grant er efter *After the Bomb*, som fokuserer på statslige politikker og initiativer, gået videre med at udforske, hvad der motiverede dem, der var aktive i civilforsvaret, og dermed en udforskning af en institution set indefra gennem aktørernes briller. Interview med tidligere aktive i civilforsvaret viser, at det ikke kun var patriotiske idealer, men for mange også kammeratskabet, der trak folk ind i det britiske civilforsvar.⁷ Det rokker ikke ved, at de statslige kampagner appellerede til britisk patriotisme og "do your duty", men peger dog på, at den interne civilforsvarskultur ikke var en simpel spejling af de statslige kampagners budskab.

I USA blev borgerne i 1950'erne trænet direkte i den rette civilforsvarslige opførsel. Den byggede på, at familien med husfaderen i spidsen skulle indrette et familiebelysningsskema og i øvrigt træne familien i den rette opførsel gennem "Home Protection Exercises". "*Civil defence training involved the acquisition of technical skills for self-protection as well as the moral discipline required to exercise these skills coolly and efficiently under conditions of maximum stress (...) As the American people are repeatedly admonished, they must respond like soldiers in a battle – good soldiers naturally, who follow instructions*".⁸ Borgerne, forvandlet til civile soldater, skulle støtte det militære forsvar af USA – forstået både som territorium og 'the American way of life' – over for den truende fjende og den potentielle atomkrig.

Civilforsvarsøvelser i USA involverede civilbefolkningen på to måder. For det første ved, at dele af befolkningen selv deltog i øvelserne, og for det andet gennem fjernsynstransmission af øvelserne, hvor alle amerikanere kunne følge med og se præsident Eisenhower lede øvelserne fra sit "emergency headquarter", som var han igen general i en rigtig krig.⁹ Staten, repræsenteret af præsidenten, og borgerne deltog i øvelserne sammen og demonstrerede hermed konkret, hvordan forberedelserne til krigen i den enkelte familie spillede sammen med statens forsvar af nationen. Ken-

---

6 Se eksempler på det britiske civilforsvars hvervekampagner i Grant 2009, s. 67 – 70.

7 Grant, 2019.

8 Oakes 1994, s. 77.

9 Oakes 1994 om 'Operation Alert', en årlig civilforsvarlig øvelse, som gennemførtes i årene 1954 – 1958.

neth D. Rose bringer i kapitlet "Morality and National Identity at the Shelter Door" følgende citat fra en amerikansk kampagne for at rekruttere medlemmer til civilforsvaret: *"Every loyal, true American should stand at the side of his neighbor wearing an armband of the Civilian Defense Corps, pledged to support and uphold the Constitution and the principles upon which our defense rests. There can be no equivocation. Either you belong now – committed to our nation's defense – or you do not belong"*.¹⁰

Tættere på den danske kontekst har Marie Cronqvist skrevet om det svenske civilforsvars øvelser i 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne, hvor man i Sverige øvede evakuering af Stockholm med deltagelse af høj og lav inklusive den svenske konge som øverste repræsentant for den svenske stat.¹¹ Hendes pointe er, at civilforsvarskampagner i Sverige blev transformeret fra at være et forsvar for den enkelte familie (som i USA) og den amerikanske 'way of life', til et kollektivt forsvar. Deltagelsen i de civilforsvarlige øvelser transformeredes i den svenske kontekst til et patriotisk medborgerskab gennem referencen til 'Folkhemmet' som det fælles hjem, der skulle forsvares.

Blandt de seneste bidrag til den danske historiografi om atomfrygt og civilforsvar er artiklen "Hvis krigen kommer" (Kulturstudier nr. 1, 2020). Bjørnsson, Farbøl og Sylvest argumenterer her for, at borgerne i pjecen af samme navn skrives ind i en særlig velfærdsstatslig rationalitet. Civilforsvar, og velfærdsideologi forenes "*[i]l idealet om det velordnede, fornuftsprægede menneske som bebor et moderne samfund og tager sit ansvar i det – med det løfte at staten vil gøre sit for at give det optimale muligheder*" (s. 42) og denne "*gensidige forpligtigelse [mellem borger og stat/civilforsvar] minder på mange måder om det ideologiske grundlag for den velfærdsstat som var under opbygning i disse år: At forene en beskyttende stat med individets udfoldelsesmuligheder (...)* Velfærdsstaten som et moderne, rationelt projekt udviste et vist overlap med Civilforsvarets værdier" (s. 41). Argumentet er her, at relationen mellem borger og stat i lighed med det svenske eksempel bør ses i konteksten af en særlig velfærdsstatsideologi, der manifesteres gennem den moderne velfærdsstat. Argumentet indrammer centrale kontekstuelle elementer, som alle med god grund bør inddrages i forsøget på at forstå borger-stat relationen under den kolde krigs atomtrussel. Forfatterne går ikke videre med forholdet mellem de forskellige kontekstuelle elementer (hvilket heller ikke er deres ærinde med artiklen), men Farbøl har efterfølgende taget tematikken op igen i analysen af atomkrigens arkitektur. Farbøl påpeger den centrale, men ofte oversete pointe, at atomkrigen bogstaveligt talt blev bygget ind i velfærdsstaten, når skoler, hospitaler mv. blev anlagt med indbyggede beskyttelses- og beredskabsfunktioner.¹²

Som disse eksempler fra den nationale og internationale forskning illustrerer, er der en stor og velbegrundet historisk interesse i at afdække og repræsentere den eller de relevante historiske kontekstualiseringer, der bedst kan forklare, hvorfor kampag-

10 Rose 2001, s. 92.

11 Cronqvist 2012.

12 Farbøl 2020, s. 117.

ner over for civilbefolkningen har taget sig ud, som de har, i forskellige geografiske, politiske og kulturelle sammenhænge, og set i et lidt bredere perspektiv spørgsmålet om en potentiel transformation af, hvad det ville sige at være en god samfundsborger set i relation til truslen om en potentiel atomkrig.

”Hvis krigen kommer”: Orden, modernitet og velfærdsstat i den danske folkepjeces

I en dansk kontekst var der kun én kampagne, som staten var involveret i som direkte afsender, hvor statsminister Viggo Kampmann tonede frem på fjernsynsskærmen og desuden i pjecens forord begrundede husstandsomdeling af pjecen ”*Hvis krigen kommer*” (i daglig tale kaldet folkepjecen). Herudover kørte civilforsvaret selv en række oplysningskampagner, herunder den fjernsynstransmitterede udsendelse ”*Kortene på bordet*” i samarbejde med Danmarks Radio i 1961, som kombinerede en oplysende film om, hvordan man kunne beskytte sig mod radioaktiv nedfald fra en bombe sprængt over Nordtyskland, med en debatudsendelse.¹³ Der blev i en dansk kontekst aldrig trænet evakueringsøvelser el.lign. – det nærmeste, vi kommer inddragelse af civilbefolkningen, er oplysningsfilm og folkepjeces.

”Hvis krigen kommer” blev udarbejdet af Sekretariatet for Civilt Beredskab og ikke af civilforsvaret. Civilforsvaret henholdt sig til Genèvekonventionens bestemmelser og definerede sig selv som en humanitær organisation bestående af non-kombattanter. Det er en særegen dansk krølle på historien, at det danske civilforsvarsforbund holdt fast ved sin civile natur og derfor ikke ville indgå som en del af totalforsvaret. Derfor blev der oprettet en ny institution, da civilforsvaret/et civilt beredskab på NATO-niveau skulle inkorporeres i totalforsvaret fra slut 1950’erne. Det blev derfor også det i 1959 etablerede Sekretariatet for Civilt Beredskab (SCB), der fra begyndelsen sorterede direkte under Statsministeriet, som blev dansk repræsentant ved møder i NATO om civilt beredskab, og som i 1962 lancerede folkepjecen.¹⁴ SCB samarbejdede med civilforsvaret, og der var en vis arbejdsdeling. Samtidig fik vi i Danmark en ny lov om civilforsvar i 1961, hvor værnepligtige kunne indtræde heri fra 1962 med den begrundelse, at det var svært at få frivillige til at melde sig. Kort sagt, vi fik i Danmark både en ny institution og en professionalisering af civilforsvaret, samtidig med at det frivillige civilforsvarsforbund eksisterede videre, men det var ikke længere det frivillige civilforsvarsforbund, der blev satset på fra politisk hold.

Patriotismen var, som det er fremgået, tydeligt til stede i både amerikanske, britiske og svenske oplysnings- og rekrutteringskampagner, mens den for os at se er nærmest fraværende i den danske informationspjeces ”Hvis krigen kommer”. Den

---

13 Rostgaard 2020.

14 Frandsen 2021.

Den svenske pjece "Om kriget kommer" (1961), s. 2-3.

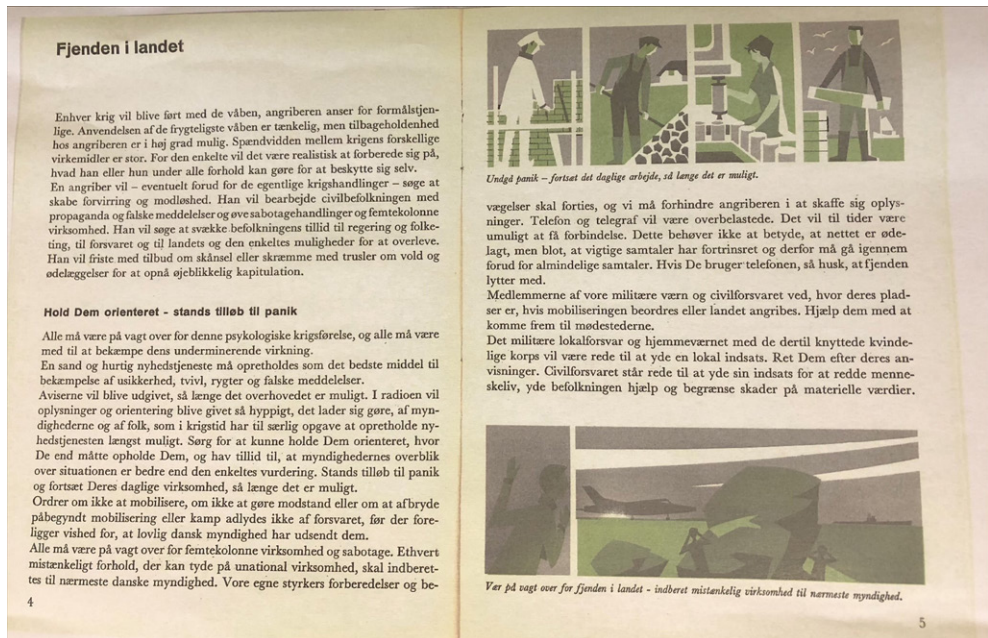
danske informationspjece deler titel med den samtidige svenske, og dele af indholdet fx om radioaktiv bestråling er relativt ens, mens ideen om familiebeskyttelsesrum, som indgår i den danske pjece, men ikke den svenske, er hentet fra USA. Den svenske og den danske pjece er samtidig meget forskellige i deres måde at henvende sig til offentligheden på. To citater kan illustrere denne forskel, først fra den svenske pjece: "Vi måsste försvara oss vilka angrepp och påfrestningar vi än utsätts för. Det gäller vår frihet och vårt oberoende, vår existens som en selvständig nation. Sverige vill försvara sig, kan försvara sig, och skall försvara sig! Motstånd skall göras städigt och i alla lägen. Det är på Dig det beror – Din insats, Din beslutsamhet, Din vilja at overleva."¹⁵

Passagen i den danske pjece (jf. illustration II) om at dagligdagen så vidt muligt bør opretholdes, følges op til sidst i et konkluderende afsnit, hvor der samtidigt i ganske ukrigeriske termer appelleres til befolkningen: "Det er en modvægt mod rådvildhed og panik, at man fortsætter og helst forstærker sin indsats i det daglige arbejde i bevidstheden om, at man herved ikke blot medvirker til at bevare landets uafhængighed, men også øger sin egen og sin families muligheder for at komme igennem den krise, man står over for at skulle gennemleve."¹⁶

Forskellene er åbenlyse, og det er nærliggende at tænke, at erfaringerne fra besættelsestiden også spiller ind i de danske forestillinger om krigen. Den svenske pjece

15 Om kriget kommer, 1961, s. 2-3, understregninger og fed som i originalen.

16 Hvis krigen kommer s. 31.

Den danske pjeces "Hvis krigen kommer" (1962), s. 4-5.

appellerer direkte med sit "vi", mens det i den danske pjeces myndighederne, der henvender sig til borgerne (høfligt tiltalt som De), og teksten i øvrigt taler om "man". Den svenske pjeces taler samtidigt om angreb, modstand og forsvar, dvs. i krigstermer, mens den danske taler om at fortsætte hverdagens gøremål og om en krise, der skal gennemleves, ikke om krig. Den svenske pjeces appellerer på den måde og med retorisk patos til borgerne om at forberede sig til krig,¹⁷ mens den danske pjeces i et tørt embedsmandssprog appellerer abstrakt til selvdisciplin og til, at den enkelte bevarer roen.

Hvis vi går videre med at se på konstruktionen af den ideelle borger, kan endnu en modstilling mellem den svenske og den danske pjeces tjene som illustration. Begge pjeces har et afsnit om konsekvenserne af en atombombe, herunder faren ved radioaktiv bestråling. I den svenske pjeces gengives, som i den danske, cirkeldiagrammer, der angiver effekter af varme og trykpåvirkning og radioaktiv stråling (den svenske pjeces eksempel er en bombe på 100 KT, mens den danske pjeces eksempel er en bombe på 1 MT). Den svenske pjeces forklarer meget lidt, den er direkte handlingsanvisende og har et klart budskab: Man skal se at komme væk, og "civilforsvaret kommer genom radio eller flygalarm eller genom meddelande på annat sätt beordra allmänhe-

17 I den svenske pjeces, hvis tekst er kortere end den danske pjeces, optræder ordet krig 37 gange, mens krig nævnes 25 gange i den danske pjeces, heraf 6 gange i et særskilt afsnit om krigsgasser, som ikke er medtaget i den svenske pjeces. I begge tilfælde inkluderer optællingen sammensætninger som 'krigsfrygt', 'atomkrig' osv. Ordet 'forsvar' eller 'forsvare os' er ligeledes hyppigt forekommende i den svenske pjeces.

*ten inom det hotade området at söka skydd.*¹⁸ Civilforsvaret påtager sig med andre ord ansvaret for borgerne.

Den danske pjece derimod begiver sig ud i en lille fysik-lektion om varmestråling, der spredes med lysets hastighed, trykbølger med lydets hastighed og den øjeblikkelige radioaktive stråling ligeledes med lysets hast, og om at virkningen i øvrigt er afhængig af et kernevåbens størrelse, hvorefter en tabel gengives, og læseren informeres om, at radioaktivt nedfald kan spredes over hundreder af kilometer.¹⁹ Denne fysiklektion knyttes s. 14 – 20 i den danske pjece sammen med en gennemgang af beskyttelsesrum, herunder en lektion i indretning af de anbefalede familiebeskyttelsesrum, hvor vi igen får nogle regnestykker stillet op om murtykkelser og beskyttelsesgrader, og hvorfor en kælder udgør bedre beskyttelse end ophold i stueetagen.

Pointen i de nævnte eksempler er at fremhæve, at henvisninger til det videnskabelige grundlag indgår centralt i den danske pjece, samtidig med at der i den danske pjece og kampagne ikke henvises til et patriotisk forsvar for 'Folkhemmet' ('vi måsta forsvara os'). I stedet for tales der i relativt abstrakte begreber og termer til betydningen af den enkeltes indsats i den danske pjece, eneste direkte appel er til at sætte sig ind i den nødvendige baggrundsviden ved at læse folkepjecen. "*Denne pjece fortæller om, hvad enhver kan og bør gøre. Tjen derfor dem selv og deres nærmeste ved at læse pjecen.....og ved at gemme den et sted, hvor De og Deres familie kan få fat på den, hvis der er brug for disse oplysninger.*"²⁰

Vi er enige med blandt andre Bjørnson, Farbøl og Sylvest i, at der i pjecen fremskrives en ideel borger, der gennem sin opførelse – ved at forberede sig på atomkrigen på den rette måde – tildeles en afgørende rolle i arbejdet med både at redde sig selv og familien og herigennem bidrage til samfundets overlevelse. Om man på den anden side kan sige, at de civilforsvarslige tanker bidrog til at forene en beskyttende (velfærds)stat med individets udfoldelsesmuligheder, er måske så meget sagt. Vi vil foretrække at beskrive relationen stat/civilt beredskab og borgere i pjecen "Hvis krigen kommer" som en hjælp til selvhjælp. Nærlæser man pjecen og øvrige samtidige bidrag til kampagnen, lover staten faktisk ikke at redde den enkelte, borgerne må et langt stykke hen ad vejen hjælpe sig selv, og der henvises direkte til egenbeskyttelsen og dermed de selvorganiserede fællesskaber, mens staten tager sig af at redde samfundet.²¹ At borgerne skal redde sig selv gøres klart til slut i "Hvis krigen kommer":

"Et folk, der tænker og handler på baggrund af oplysning, overvejelser og selvdisciplin, har de største chancer for at overleve."²²

---

18 Om kriget kommer s. 32.

19 Hvis krigen kommer s. 6 – 8.

20 Hvis krigen kommer s. 1 (afslutningen på statsminister Viggo Kampmanns forord).

21 Rostgaard 2020.

22 Hvis krigen kommer, s. 31.

At velfærdsstaten også må ses som et moderne, rationelt projekt,²³ kan der ikke sættes spørgsmålstegn ved. Vigtighed af orden – bibeholdelse af samfundets orden, orden modsat panik og kaos, ordentlighed – og appellen til rationalitet i form af beregninger, projektioner og videnskabelige begrundelser gennemsyrrer folkepecen; den ideelle borger er i folkepecen et rationelt individ, der lytter til de videnskabelige autoriteter formidlet via Sekretariatet for det Civile Beredskab og Statsministeriet. Denne konstruktion kan man som sagt forstå i relation til den moderne velfærdsstat, men spørgsmålet er, om vi her bør vægte 'det moderne' mere end velfærdsstaten. For at komme tættere på et svar synes det formålstjenstligt at kigge nærmere på de to fænomener: velfærdsstat og modernitet.

Velfærdsstaten, velfærdsideologi og atomfrygt

Velfærdsstaten kan defineres på forskellige måder. Vi vil her i første omgang læne os op ad den klassiske definition fra Den Store Danske Encyklopædi. En "velfærdsstat er en form for samfund, hvor offentlige institutioner er ansvarlige for menneskers liv. En velfærdsstat giver borgerne et socialt borgerskab, det vil sige retten til et minimum af økonomisk velstand, retten til at nyde godt af samfundets sociale og kulturelle arv samt retten til at leve et civiliseret liv i overensstemmelse med samfundets standarder."²⁴

Ideen om det sociale medborgerskab (eller socialt borgerskab som Tim Knudsen kalder det) stammer fra T.H. Marshalls "*Citizenship and Social Class*" (1950). Marshall argumenterede for det sociale medborgerskab som en udvidelse af det civile og politiske medborgerskab. I velfærdsstaten skulle borgerne ud over personlige frihedsrettigheder og politiske deltagelsesrettigheder netop tildeles sociale rettigheder. Samfundet ville på den måde blive baseret på øget lighed og medborgerskabet i samfundet blive styrket.²⁵ Marshall og store dele af den klassiske velfærdsstatsforskning ser velfærdsstaten som forudsætning for frisættelse af den enkelte borger fra en økonomisk tvang og dermed som en udvidelse af borgernes udfoldelsesmuligheder, mens de taler mindre om, hvad det er for en social orden, der samtidig – potentielt – lægges ned over den enkeltes frie ageren.

De klassiske velfærdsstatsdefinitioner og velfærdsstatsforskningen fokuserer typisk på velfærdspolitiske reformer i forhold til bortfald af lønindkomst (folkepension, sygedagpenge osv.) og reformer på sundheds- og socialområdet, på ideologiske debatter om statens ansvar for individers tryghed og på væksten i og styring af de offentlige udgifter. Forskningen i velfærdsstatens historie har herudover især handlet om velfærdsstatens rødder og en periodisering af velfærdsstaten, herunder forandringer si-

---

23 Bjørnsson, Farbøl og Sylvest 2020, s. 42.

24 Den Store Danske Encyklopædi, opslag: Velfærdsstat (forfatter: Tim Knudsen).

25 Marshall her gengivet efter Korpi 2001, s. 11 – 12.

den velfærdsstatens 'guldalder' i 1950'erne og 1960'erne. Klaus Petersen klassificerer velfærdsstaten i 'guldalderen' som et samfundsforandrende projekt: "*Velfærdsstaten bliver i efterkrigstidens Danmark udtryk for en samfundsindretning, som både omfatter sociale tryghedsordninger og offentlig service samt en økonomisk politik byggende på statslig makroregulering og vækst.*"²⁶ Klaus Petersen diskuterer i samme artikel smalle og brede definitioner af velfærdsstaten. Med en smal definition sigter Petersen til den velfærdsstatsforskning, som knytter an til makroøkonomisk planlægning og spørgsmåle om lighed/ulighed i samfundet, herunder spørgsmålet om velfærdsstatsmodeller. Den brede definition hæfter sig derimod ved velfærdsstaten som et hegemonisk projekt, dvs. et sæt af normer og værdier på forskellige områder af samfundet, som indgår i en 'blok' eller kompromis.²⁷ Hermed nærmer vi os klart samtidig en definition af velfærdsstaten, som giver mening i forhold til at se civilforsvaret som en del af den moderne velfærdsstat. Hvad angår individ-stats dimensionen peger Klaus Petersen på analyser af forskellige velfærdsstatslige institutioners skabelse af rutiner og normer og individers afvigelse herfra, dvs. analyser af, hvordan institutioner agerer og legitimerer sig selv, også i forhold til institutionens kritikere, og endelig på et neddefra-op perspektiv, der fokuserer på den sociale kategoriserings virkningshistorie.²⁸

Velfærdsstaten og dens historie, dens rødder, forandringer over tid, og hvad der adskiller den nordiske model fra andre velfærdsstater, har siden Petersen skrev sin artikel i 1997 været genstand for flere store forskningsprojekter, og emnet er i dag et af de mere udforskede kapitler i dansk historie efter 1945 og derfor også med en omfattende historiografi, som det ligger uden for rammerne af denne artikel at gå dybere ned i. Diskussionerne om velfærdsstatens rødder har eksempelvis drejet sig om, hvorvidt man kan pege på historiske traditioner (fx protestantismen) og nogle særlige værdier, som kan forklare de nordiske velfærdsstater, herunder den danske.²⁹ Andre diskussioner har handlet om, i hvor høj grad velfærdsstaten er socialdemokratisk eller et udtryk for brede kompromiser, og endelig og ikke mindst har diskussionerne drejet sig om de udfordringer, velfærdsstaten har stået overfor. I første omgang en politisk kritik fra såvel venstre som højre i 1970'erne og 1980'erne og siden udfordringer fra globaliseringen i dens mange forskellige skikkelser.³⁰ Diskussionerne har vist, at velfærdsstaten ikke er en entydig størrelse, og det kan være svært at sætte velfærdsstatens mange institutioner på en entydig formel.

Vi forsøger i denne artikel at holde os til spørgsmålet borger-stat, som har været et mere marginalt spørgsmål i velfærdsstatshistorien, og hvor Klaus Petersens programatiske formuleringer fra 1997 derfor stadigvæk er relevante, fordi det er et af de relativt få steder, stat-individ diskussionen er taget op. Mary Hilson, som vi træk-

---

26 Petersen 1997, s. 358.

27 Petersen 1997, s. 359 note 12.

28 Petersen 1997, s. 369.

29 Petersen et. al 2007.

30 Petersen et. al 2010 -2015.

ker frem, fordi hun har sammenfattet de overordnede linjer i den hidtidige forskning om velfærdsstatens historie, skriver i kapitlet om velfærdsstatens historie i *The Nordic Model – Scandinavia since 1945*, at diskussionerne om, hvad der adskiller den nordiske model, især har fokuseret på spørgsmålet om universalisme som princip i forhold til pension og andre former for overførselsindkomster (i forlængelse af Gösta Esping-Andersens *The Three Worlds of Welfare Capitalism*), men at det, der adskiller den nordiske velfærdsstat og især karakteriserer det svenske Folkhemmet, også er løftet om at sørge for, at alle borgere kan leve 'det gode liv'. I relation hertil diskuterer Hilson spørgsmålet om velfærdsstaten som en del af nordisk national identitet, hvor hun også igen især peger på Sverige og Per Albin Hanssons berømte tale fra 1928, hvor 'Folkhemmet' defineres som 'den gode borgers samfund', forstået på den måde, at Per Albin Hansson i talen afgiver et løfte om, at Sverige skal blive et 'folkhem' for den gode borger.³¹ Den danske parallel er Stauning og Socialdemokratiets program fra 1935, "*Danmark for Folket*", der i en økonomisk krisesituation lover at føre en politik, der sikrer, at alle, der udfører ærligt arbejde, vil være under statens beskyttelse og dermed være sikret et bedre liv, end hvis de var overladt til de internationale finansmarkeders vilkårligheder.

Hilson diskuterer i relation til stat-individ den nordiske, og her især igen den svenske, velfærdsmodels sammenhæng mellem 'social engineering' (herunder socialhygiejne) og økonomisk vækst i perioden efter 1945, hvor socialpolitikken og andre velfærds politikker også havde og har som formål at skabe samfundsforandringer, der kan bidrage til den økonomiske vækst. Her italesættes borgeren som den produktive borger, der på en gang er genstand for reformer, der skal forme borgeren og dennes liv, men hvor der samtidigt også stilles forventninger til borgeren om at agere på bestemte måder.³²

Både Mary Hilson og Klaus Petersen diskuterer således spørgsmålet om rationaliteter og ideologier bag velfærdsstaten i form af politiske reformer og de institutioner, der skabes for at muliggøre 'det gode liv' for flest mulige borgere, og peger på, at der samtidig sker en bestemt italesættelse af borgerne og stilles nogle forventninger til dem. Klaus Petersen peger herudover på virkningshistorien, spørgsmålet om hvordan de konkrete institutioner agerede i forhold til borgerne og borgernes relationer til institutionerne, som et felt, der kalder på at blive udforsket. Forlader man makroniveauet og spørgsmålet om velfærdsmodeller, er det måske lige præcis her – i både italesættelsen og de faktiske relationer, som skabes mellem institutioner og borgere, inklusive de konflikter som genereres – at velfærdsstaten på mikroniveau lader sig udforske.

Hvis vi paralleliserer til atomkrig og civilforsvar, kan man i en dansk kontekst argumentere for, at vi for det første må se nærmere på rationaler og ideologier bag såvel

---

31 Hilson 2008, s. 106.

32 Hilson 2008. Om social engineering og den produktive borger se s. 102 – 105.

civilforsvaret som det civile beredskab, der på en gang arbejdede sammen, men også var præget af forskellige kulturer og logikker. Herudover må vi udforske relationen mellem institutionerne og borgerne og borgernes reaktioner og i det hele taget blive mere konkrete og præcise i analysen af, hvad det er for rationaliteter og kulturelle forståelser, der bringes i spil.

Modernitet, orden og den rationelle borger

Det er tydeligt, at staten på tværs af de undersøgte kampagner i forskellige lande forudsætter en rationel borger, dvs. en borger, der med den rette information er i stand til at identificere trusler og kan beslutte den mest hensigtsmæssige måde at handle på i forhold til et bestemt mål (i dette tilfælde egen og medborgeres overlevelse). Vi vil i det følgende afsnit argumentere for, at den formålsrettede rationalitet i den danske kontekst er tæt knyttet til moderniteten, forstået som et ideal for hvordan et samfund burde indrettes.

Modernitet og det moderne som modsætning til 'det traditionelle' er stadig genstand for diskussion, og det er for os at se vigtigt at historisere moderniteten – moderniteten forandres over tid.³³ En længere række af fænomener kobles traditionelt til moderniseringen fra individualisme, sekularisme, urbanisering og fremmedgørelse til institutionel differentiering og organisk solidaritet. Hos en klassisk modernitetstænk som Weber var modernitet og rationalitet tæt forbundet. Moderniteten kunne læses som en stadig forøgelse af rationaliteten, dvs. som en udbredelse af beregningerne over en handlings eller et valgs effektivitet på bekostning af traditionens hidtidige magt. Den formålsrettede rationalitet, som ifølge Weber sammen med værdirationaliteten kendetegner moderniteten, er en rationalitet, hvor "*tradition, sentimentality, outmoded customs, piety and various other types of potentially less effective ways of doing things are discarded in favour of the most efficient action that can be calculated to achieve the ultimate outcome.*"³⁴ Store dele af folkepjecen kan tolkes i forlængelse af denne weberianske rationalitetsforståelse, der på en og samme tid produceres og reproduceres i pjecen. Nyere modernitetsteoretikere som Bauman fokuserer på modsætningerne og ambivalensen i ordensprojektet. Stræben efter orden producerer samtidig uorden eller modstand mod ordenen. Baumans mangfoldige analyser af moderniteten benægter derfor ikke rationalitetens centrale rolle, men fokuserer i højere grad på det (ambivalente) ordensprojekt, som moderniteten indeholder. Ifølge Bauman karakteriseres moderniteten af en grundlæggende ordensforordning, en stræben efter orden, der strækker sig fra ønsket om semantisk entydighed i kategoriseringen af verden, til ordningen af de mindste dele af samfundet.

---

33 Shilliam, 2010.

34 Cockerham 2015, s. 124.

Mindre abstrakt og tættere på det konkrete forfølger Lars-Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensen i *Lys, Luft og Renlighed – Den moderne socialhygiejnes fødsel* (1986) en lignende historisering af moderniteten og ordensprojektet gennem en kulturhistorisk analyse af, hvordan en bestemt type rationalitet – hygiejne – forstået som bekæmpelse af smuds i både konkret og overført betydning fra slutningen af 1800-tallet og frem til 1970'erne trængte ind i, hvad Schmidt og Kristensen kalder ”de sociale ordningsformer”, dvs. de forskellige former for praksisser, regimer og politikker, som prægede samfundet.

Vores begrundelse for at trække Schmidt og Kristensen frem er blandt andet deres betoning af troen på, at det var muligt at indrette samfundet rationelt ved at lade sig vejlede af videnskaberne i skabelsen af samfundets sociale ordningsformer (årtier før det, vi normalt vil betegne som velfærdsstaten, findes). Konkret bliver dette udtrykt gennem en tiltro til videnskabelige autoriteter og en norm om den gode borgers selvdisciplinering. Oplysningstidens og merkantilismens tanker om en rational indretning af samfundet og forbedring af borgerne danner iflg. Schmidt og Kristensen grundlaget for fremvæksten af de moderne samfund i det 19. århundrede. Byernes vækst koblet med industrialiseringen og dens usunde og dårlige levevilkår i arbejderkvarterer gav sammen med druk og andre former for social uorden anledning til stor bekymring og bidrog til fremvæksten af en hygiejnisk modbevægelse til fremme af den offentlige orden/sundhed.

Hvis vi godtager argumenterne om, at moderniteten på afgørende vis er karakteriseret af en stræben efter en uopnåelig orden, så er atomenergien et paradoksalt modernitetssymbol på linje med damptogets status i den tidlige moderne periode. På den ene side repræsenterer atomteknologien en epokegørende kulmination på de moderne videnskabelige bestræbelser på at kategorisere, katalogisere og dermed bemestre naturen. På den anden side repræsenterer atomenergien truslen om det uforudsigelige og svært begribelige kaos. Som det blev bemærket i Atomudvalgets betænkning i 1963: *”Nøgterne skøn har anslået, at en total anvendelse af de eksisterende nukleare våben kan medføre udslættelse af en tredjedel af menneskeheden. Den fortvivlede situation, hvori de overlevende vil befinde sig, er det vanskeligt at forestille sig. Samfundets struktur i de ramte lande vil være mere eller mindre ødelagt. Det meste af det, vi til hverdag bygger vor eksistens på, vil ikke mere fungere. Omfattende epidemier og hungersnød må regnes for uundgåelige følger.”*³⁵ Modernitetens ambivalens findes næppe eksponeret på samme intense måde i nogen anden teknologi, og citatet illustrerer meget præcist det, som Bauman har betegnet som en ordens ”anden”: *”The other of order is the miasma of the indeterminate and unpredictable. The other is the uncertainty, that source and archetype of all fear.”*³⁶ Atomteknologien er et højdepunkt i modernitetens ordensprojekt, (så meget, at det har gjort krav på sin

35 Atomoplysningsudvalget Betænkning 1963, s. 30.

36 Bauman 1991, s. 7.

egen underrubrik "atomalderen") men samtidig indeholdes det moderne samfunds mest gruopvækkende scenarie. Folkepjecens gentagne opfordring – *"Dæk ansigtet og ubeskyttet hud. Luk øjnene."*³⁷ – antager i denne sammenhæng en anden, men ikke mindre skræmmende karakter.

Hvis vi herefter vender tilbage til Schmidt og Kristensen og følger historien om rationalitetens og modernitetens forandringer op i det 20. århundrede, så udviklede kampen mod smuds og uorden sig både til et medicinsk projekt rettet mod bakterier og sygdomme, et racehygiejnisk projekt og et husmoderprojekt, der rettede sig mod at installere en hygiejnisk orden i familien og hjemmet. Schmidt og Kristensen ser i forlængelse heraf det, vi plejer at kalde ungdomsoprøret, som et *"historisk oprør mod den vesterlandske ordensformation og dens skiftende transformationer (...). Et ungdomsværelse fra slutningen af 60-erne har en kulturhistorisk betydning, som man næppe endnu har fået øjnene op for. Et idealtypisk værelse fra denne periode havde lidt og forvrænget lys, det havde dårlig eller forvrænget luft, og det var principielt vanskeligt at holde rent. Kort sagt, så var et værelse med rødtligt lys eller stearinlys, med en tung duft af røgelse og med madrassen på gulvet inkarnationen af en protest mod den vesterlandske rationalitet, og det system, som administrerer det. Det var praktisk civilisationskritik af format."*³⁸

Vi vil argumentere for, at *"idealet om det velordnede, fornuftsprægede menneske, som bebor et moderne samfund og tager sit ansvar i det – med det løfte at staten vil gøre sit for at give det optimale muligheder"*³⁹ ligeledes eller måske endda bedre kan tolkes ind i det, Schmidt og Kristensen kalder det sociale ordningsprojekt og dermed en bestemt form for modernitet – en modernitet, der fra slutningen af 1960'erne blev sat spørgsmålstejn ved, både i form af selvdisciplinerings borgerlige pænhed og den etablerede videnskab, herunder videnskaben bag civilforsvarets anbefalinger. OOA gik i 1970'erne endnu længere og var med til at fremelske en egentlig mod-ekspertise (fagkritik) til den etablerede videnskab.⁴⁰ Man hæftede sig ikke bare som 'Kampagnen mod Atomvåben' på en allerede eksisterende uenighed blandt de etablerede eksperter, men satte spørgsmålstejn ved den eksisterende videnskabelige rationalitet og etablerede med fagkritikken en egentlig modvidenskab ('ungdomsværelset' i videnskabens verden).

Atommarcherne var et oprør mod den borgerlige pænhed (islændersweaterne og anorakkerne skyldtes ikke kun, at det kunne være koldt at marchere i påsken), samtidig med at kampagnen netop påberåbte sig alternative videnskabelige sandheder i et opgør med de anbefalinger, som formidledes af myndighederne, om at der ikke var nogen større fare ved radioaktiv bestråling. Et af atommarchernes hovedkrav var:

---

37 Hvis krigen kommer s. 27.

38 Schmidt og Kristensen 1986, s. 185.

39 Bjørnsson, Farbøl og Sylvest 2020, s. 42.

40 Rasmussen 1997.

"Befolkningen må have klar besked om mængden og følgerne af radioaktiv nedfald."⁴¹ Kampagnen mod Atomvåben var ikke en protest mod velfærdsstaten, men det giver en vis mening at forstå bevægelsen som et oprør mod en bestemt ordningsform knyttet til en specifik fase i modernitetens historie. Det er i denne forbindelse interessant, at Kampagnen mod Atomvåben aldrig fik fodfæste i Sverige.⁴²

Med udgangspunkt i Schmidt og Kristensen vil vi argumentere for, at både velfærdsstaten og civilforsvaret byggede på en fælles bagvedliggende tro på ordensprojektet, herunder en tiltro til videnskaben som basis ikke bare for de sociale omgangsformers hygiejnisering, men som grundlag for samfundsmæssige fremskridt og dermed en tiltro til moderniteten som synonym med en rationel ordening af samfundsforholdene. En tiltro til moderniteten som også ligger bag fx pjecen "Hvis krigen kommer". Tiltroen til fremskridtet som et produkt af bl.a. videnskabelig rationalitet kan også genfindes i Socialdemokratiets principprogram fra 1961, "*Vejen frem*", som på et af sine opslag har et foto af forsøgsanlæg Risø med en tilhørende tekst om atomenergiens potentiale.⁴³ Socialdemokratiets 1961-program handler herudover i høj grad om velfærdsstatens udbygning med det moderne samfunds teknisk-videnskabelige landvindinger som basis for såvel økonomisk vækst som i det hele taget fremskridt på alle områder i samfundet. En anden begrundelse for at tale om modernitet i stedet for velfærdsstat som et overbegreb i forbindelse med den potentielle atomkrig, civilforsvaret og relationen stat-borgere er, som allerede nævnt, at vi hermed kan begrebsliggøre en række brudflader i holdninger til atomkrig og civilforsvar i 1970'erne og 1980'erne. Det er ikke fordi, der ikke er lavet periodiseringer på velfærdsstaten, men periodiseringerne her handler traditionelt om styringslogikker og den førte økonomiske politik og til dels ændringer i det sociale medborgerskab. Vi mener derfor, at der er noget at hente ved at tænke atomkrig og civilforsvar sammen med modernitetsbegrebet og diskussionerne om modernitetens forandringer.⁴⁴ Som nævnt tidligere er forbindelsen mellem velfærdsstaten og de civilforsvarslige beskyttelsesforanstaltninger også blevet undersøgt i dens fysiske (arkitektoniske) form. Centrale velfærdsstatslige institutioner så som skoler og hospitaler fik indbygget sikringsrum, kommandocentraler, nødhospitaler mv. Herved sandsynliggøres ar-

41 Jørgensen 1973, s. 67. Bevægelsens hovedkrav nr. ét var: Der må ikke findes kernevåben på dansk område. Kravet om klar besked var hovedkrav nr. to.

42 Forskellen var især, at Sverige modsat DK og Norge ikke var medlem af NATO. Se "Atomprotestkampagnen" (leksikonopslag) <https://www.leksikon.org/art.php?n=204> (konsulteret 15.3.2023).

43 *Vejen frem*. Socialdemokratiets principprogram, juni 1961 s. 10, se: <http://www5.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/object15710/da/>

44 I den sammenhæng byder bl.a. Ulrich Becks Risikosamfund sig til som en oplagt ramme til at forstå de ændrede relationer mellem stat, borgere og de videnskabelige eksperter i de hyper-komplekse samfund, vi i løbet af det 20. århundrede fik opbygget, hvor de fleste må stole på eksperter og systemer i et samfund, hvor borgerne skal tage stilling til fænomener og i sager, hvor de ikke kan bygge på egne erfaringer, men må gøre det på grundlag af, hvad Ulrich Beck kalder andenhånds ikke-erfaring. Beck 1997, s. 97.

gumentet om, at *"Civilforsvaret og velfærdsstaten understøttede [derved] hinandens fortællinger og mantraet (eller myten) om, at det nyttede, at overlevelse var mulig, at der ville være et Danmark, som man kendte det, på den anden side af atomkrigen."*⁴⁵ Dette må gælde i de tilfælde, hvor indbygningen af de civilforsvarlige beskyttelsesforanstaltninger var kendt for den brede offentlighed, hvilket de tydeligvis var i nogle tilfælde, mens de i andre forblev skjulte eller hemmelige. Der kan imidlertid ikke herske megen tvivl om, at velfærdsstaten og atomkrigstruslen mødte hinanden i velfærdsstatsarkitekturen. En væsentlig pointe, som også Farbøl bemærker, er her, at velfærdsstatsarkitekturen med dets fokus på funktionalisme og rationalisme er en del af en bredere national og international modernistisk epoke.⁴⁶ Andre forfattere, som fx Jeremy Till, er gået et skridt videre og ser velfærdsstatsarkitekturen som et udtryk for et symbiotisk forhold mellem velfærdsstatens og den arkitektoniske modernismes behov for orden: *"So, it is clear that the ordering tendencies of architectural modernism elide seamlessly with the ordering tendencies of modernity. There are two main sites where this happens. First is through the international style of corporate modernism and secondly through the architecture of the welfare state."*⁴⁷ Igen må vi altså her overveje, om det er velfærdsstatens ambitioner og filosofi om lighed, sikkerhed og tryghed, der genfindes i civilforsvarskulturen⁴⁸ (herunder arkitekturen), eller om det også her kunne være frugtbart at se nærmere på modernitetens praksisformer og regimer (jf. Schmidt og Kristensen).

Det kunne for os at se være en frugtbar indgangsvinkel at forstå de civilforsvarslige foranstaltninger som udtryk for modernitetens ordensfordring, som en overordnet forståelsesramme. På et konkret niveau vil vi, ud over elementer andre allerede har nævnt, pege på den videnskabelige rationalitetslogik, som lå bag den måde, hvorpå civilforsvarsstyrelsen og det civile beredskab søgte at håndtere truslen fra den mulige atomkrig. Myndighedernes appel til borgerne i "Hvis krigen kommer" om at bidrage til opretholdelsen af den sociale orden gennem en hensigtsmæssig og rationel ageren begrundes i pjecen ultimativt med, at myndighedernes anbefalinger bygger på den moderne videnskab, herunder viden om atomfysikken.

Afsluttende kommentar

Det er godt, at der de senere år er kommet gang i forskningen om forestillingerne om den potentielle atomkrig, om frygten for atomkrig, om civilforsvaret og det civile beredskab, og om hvordan både forestillingerne om og forberedelserne til den potentielle atomkrig var med til at præge samfundsudviklingen efter 1945. Det aktualiserer

---

45 Farbøl 2020, s. 117.

46 Farbøl 2020, s. 109.

47 Till 2006, s. 44.

48 Farbøl 2020, s. 117.

Civilforsvarsbladet nr. 3, 1963, s. 14. Annoncen blev brugt over en længere periode i Civilforsvarsbladet.

samtidig, som vi har argumenteret for i denne artikel, spørgsmålet om hvilken historisk kontekst vi skal se konstruktionen af den ideelle atomalderborger i, hvis vi skal analysere den i et bredere kulturhistorisk perspektiv.

Vi kan se nogle pointer i at kombinere Klaus Petersens ideer om at se på de velfærdsstatslige institutioners skabelse af kategoriseringer, normer og rutiner, kombineret med et nedefra-op perspektiv, der fokuserer på de sociale kategoriseringers virkningshistorie. Vi vil samtidig argumentere for at se forestillingerne om den potentielle atomkrig i en modernitetshistorisk kontekst og dermed se dem i lyset af spørgsmålet om ændringer i moderniteten i perioden efter Anden Verdenskrig. Forstået i en bred betydning som hegemonisk projekt kan man se statens forsøg på at beskytte civilbefolkningen mod den potentielle atomkrig som et velfærdsstatsligt tiltag. Dette gælder særligt i 1950'erne og 1960'erne eller så længe det velfærdssamfund, som skulle bygges op, var præget af modernitetens ordens- og hygiejneprojekt. Problemet bliver dog for os at se at forklare udviklingen i 1970'erne og 1980'erne inden for denne ramme, samtidig med at det giver god mening at forstå en række af de værdier og normer, som prægede også velfærdsstatens institutioner frem til især midt 1960'erne, i lyset af det, som Schmidt og Kristensen kalder ordensprojektet. For os at se byder modernitetens forskellige former og de forskellige normative tolkninger af moderniteten sig derfor til som det fælles grundlag for at forstå både en række vel-

færdsstatslige tiltag og forstå det civilforsvarlige projekt og dets kritikere, hvis vi formår at få udfoldet og nuanceret modernitetens rationalitets- og ordensbegreb, som bestemt ikke er mindre komplekst end velfærdsstatsbegrebet.

Litteratur

- Atomoplysningsudvalget Betænkning nr. 334, *Atomvåbenproblemer*, Møllers Bogtrykkeri, København, 1963.
- Bauman, Zygmunt 1991: *Modernity and ambivalence*. Polity Press.
- Beck, Ulrich, 1997: *Risikosamfundet: på vej mod en ny modernitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bjørnson, Iben 2020: "Stands tilløb til panik". Civilforsvarspjecer som social kontrol" i
- Rostgaard, Marianne og Pedersen, Morten (red): *Atomangst og civilt beredskab. Forestillinger om atomkrig i Danmark 1945-1975*. Aalborg Universitetsforlag.
- Bjørnsson, I., Farbøl, R., & Sylvest, C. 2020: "Hvis krigen kommer: Forestillinger om fremtiden under den kolde krig" i *Kulturstudier*, 11(1), s. 33-61.
- Bærholm, Anders Kristian og Lorenzen, Jakob K. B 2004: "Hvis krigen kommer – historien om en pjece fra den kolde krig". Petersen, Klaus og Sørensen, Niels Arne (red.): *Den kolde krig på hjemmefronten*, Syddansk Universitetsforlag.
- Cockerham, W.C. 2015: "Max Weber: Bureaucracy, Formal Rationality and the Modern Hospital." Collyer, F. (red) *The Palgrave Handbook of Social Theory in Health, Illness and Medicine*. Palgrave Macmillan, London.
- Cronqvist, Marie 2012: "Survival in the Welfare Cocoon. The Culture of Civil Defense in Cold War Sweden". Vowinckel, Payk, og Lindenberger (red.): *Cold War Cultures: Perspectives on Eastern and Western European Societies*. New York: Berghahn Books, s. 191 – 210.
- Farbøl, Rosanna 2020: "Atomkrigens arkitektur. Velfærd og civilforsvar under den Kolde Krig". *TEMP – tidsskrift for historie*, 21, s. 101-125.
- Frandsen, Bodil 2021: *Hvis krigen kommer. En undersøgelse af det centrale civile beredskab og Regan Vest under den kolde krig (1950 – 1968)* Ph.d. afhandling, Aalborg Universitet.
- Grant, Matthew 2009: *After the bomb. Civil Defence and Nuclear War in Britain 1945 – 68*. Palgrave/MacMillan.
- Grant, Matthew 2019: Making Sense of Nuclear War: Narratives of Voluntary Civil Defence and the Memory of Britain's Cold War. *Social History*. 44 (2), 229-254.
- Hilson, Mary 2008: *The Nordic Model. Scandinavia since 1945*. Reaktion Books (series: Contemporary World), London.
- Jørgensen, Klaus 1973: *Atomvåbenenes rolle i dansk politik*, Studies in History and Social Sciences, Vol. 8, Odense University Press.

- Korpi, Walter 2001: *Velfærdsstat og socialt medborgerskab. Danmark i et komparativt perspektiv, 1930 – 1995*. Magtudredningen, Aarhus Universitetsforlag.
- Oakes, Guy 1994: *The Imaginary War: Civil Defense and American Cold War Culture*, Oxford University Press.
- Petersen, Klaus 1997: "Fra ekspansion til krise: udforskning af velfærdsstatens udvikling efter 1945" *Historisk Tidsskrift* 97,2. s. 356-375.
- Petersen, Klaus 2011, "Velfærdsstat". Lauridsen, J. T., Mariager, R., Olesen, T. B., & Villaume, P. *Den kolde krig og Danmark: Gads leksikon*. (1. udg.) Gad.
- Petersen, LH, Petersen, JH & Petersen, K 2007: *13 værdier bag den danske velfærdsstat*. Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen Jørn Henrik Klaus Petersen and Niels Finn Christiansen 2010-2015: *Dansk Velfærdshistorie*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Rasmussen, Søren Hein 1997: *Sære alliancer. Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark*. Odense University Studies in History and Social Sciences, Vol. 207, Odense: Odense University Press.
- Rose, K. 2001: *One Nation Underground: The Fallout Shelter in American Culture*. New York: NYU Press.
- Rostgaard, M & Christensen, IL 2020: "Den forsinkede frygt: Atombomber, radioaktivitet og videnstransformation i dagspressen 1945 – 1963" *TEMP – tidsskrift for historie*, bind 11, nr. 21, s. 126-155.
- Rostgaard, Marianne 2020: "Kan man overleve en atomkrig?" Rostgaard, Marianne og Pedersen, Morten (red): *Atomangst og civilt beredskab. Forestillinger om atomkrig i Danmark 1945-1975*. Aalborg Universitetsforlag.
- Schmidt, Lars-Henrik og Kristensen, Jens Erik 1986: *Lys, luft og renlighed. Den moderne socialhygiejnes fødsel*. Akademisk Forlag.
- Shilliam, R. 2010: "Modernity and Modernization" I; *Oxford Research Encyclopedias, International Studies*, Oxford University Press.
- Sylvest, Casper 2018: "Atomfrygten og civilforsvaret" *TEMP – tidsskrift for historie*, nr.16, s. 16-38.
- Till, Jeremy. 2006: "Modernity and order: architecture and the welfare state." *Verksted* nr. 7, s. 41-60.

Online ressourcer

- Vejen frem. Socialdemokratiets principprogram, juni 1961 s. 10, se: <http://www5.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/object15710/da/>
- Om kriget kommer, 1961: <https://www.forsvarsmakten.se/siteassets/5-information-och-fakta/historia/psykforsvarets-historia/om-kriget-kommer-1961.komprimerad.pdf>
- Hvis krigen kommer, 1962: https://danmarkshistorien.dk/fileadmin/filer/kilder_i_pdf/hvis_krigen_kommer.pdf

---

Engelsk Summary

Modernity, welfare state and the threat of nuclear war

In this paper we explore the different ways the cold war and especially the threat of nuclear war including civil defense measures has been connected or not connected to two contemporary, historical phenomena: the welfare state and modernity. Starting from an overview of the relevant international literature, the paper investigates how the connection between the cold war and the welfare state, seen as a relationship between a state and its citizens, has been argued in recent Danish research. Based on a comparative analysis of the construction of the 'ideal citizen' in the Danish information pamphlet "Hvis krigen kommer" (1962) and the Swedish equivalent "Om kriget kommer" (1961), the paper goes on to investigate the values and norms prescribed for this 'ideal citizen' in the two pamphlets. They both address its citizens as rational beings and expect them to act according to recommendations from the respective authorities. We argue that while explanatory elements can be found in a welfare state contextualization, we may just as well understand the prescriptions for the ideal citizen as part of the construction of modernity. The paper ends with a recommendation to further explore the concept of modernity to explain reactions to nuclear war.